

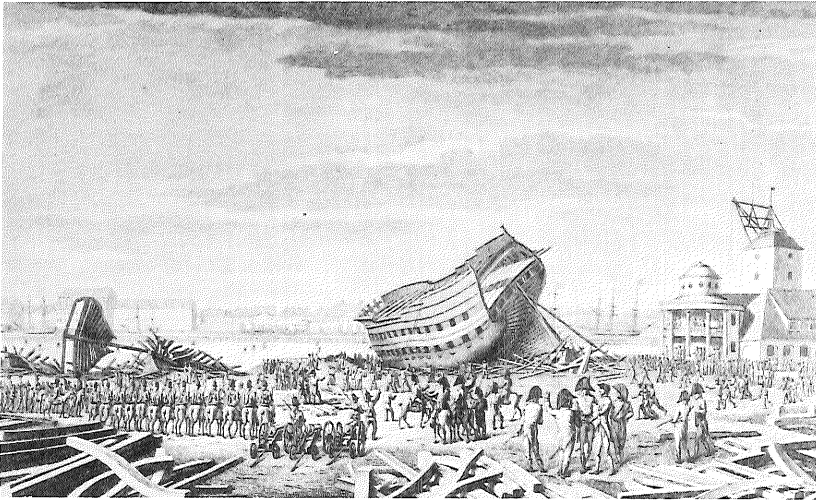
HOLMENS FASTE STOK

Af
KNUD KLEM

I tilslutning til sit store arbejde om dansk skibsbygning i 1700-årene, som nu er afsluttet, fortæller Handels- og Søfartsmuseets tidligere leder om orlogsflådens tekniske personel på basis af et lønningsreglement for 1779.

Til bygning af den orlogsflåde, der skabtes i Danmark i 1700-årene, og som Vesteuropas stater var nødsaget til at regne med, krævedes et talrigt mandskab. Dette gik under betegnelsen Holmens faste stok, »Vor faste stok«, som majestæten selv kaldte den. Den omfattede både håndværkere og søfolk, såvel matroser som officerer. Her skal vi kun omtale det tekniske personel.

Der krævedes et stort antal håndværkere til bygningen af de store orlogsskibe. I 1786 syntes Holmens chef, at det gik for langsomt med skibsbyggeriet, og der blev derfor foretaget en nærmere undersøgelse. Den opdelte byggeriet i to perioder: 1759-72 og 1773-86. Det vil let ses, at den sidste periode omfatter Henrik Gerners virksomhed som fabrikmester. Den omtaler udførligt samtlige byggerier fra 1759 til 1786 med anførelse af hvor mange mand, der var i arbejde ved de enkelte byggerier og finder ud af, at Gerner havde udført for lidt. Rapporten afgaves til kongen 13. december 1787¹. Den er udtryk for de mange trakasserier, man tid efter anden oplever inden for flådens administration. Den beklagede sig over, at Gerner ikke havde besvaret de forespørgsler, man havde rettet til ham. Der er ikke antydning af, at Gerner var lovligt forhindret på grund af alvorlig sygdom (han døde 14 dage efter rapportens afgivelse den 26. december), heller ikke af, at han på en række felter havde udført et fortræffeligt arbejde, dels som flådens fabrikmester, dels ved hans nære og omfattende samarbejde med Kommercekollegiet, hvor han var den flittige og samvittighedsfulde

Byggebeddingerne på Nyholm blev paradoksalt nok først forevigede, da englænderne i 1807 ødelagde anlæg og nybygninger. Stik af J.F. Clemens efter tegning af C.W. Eckersberg.

When the English confiscated the Danish fleet in 1807 they also destroyed vessels on the stocks at the time. This is the first portrayal of the slips in an area normally closed to the public.

medarbejder, der førte frem til forordningen af 18. marts 1776 til støtte af og fremgang for det private skibsbyggeri, ligesom han udførte adskillige konstruktionstegninger til Overskattedirektionens omfattende skibsbyggeri, som han tilså og kontrollerede. Rapportens nedsættende udtalelser skyldes utvivlsomt inspiration fra marinens oversekretær F.C. Rosenkrantz, som var fjendtlig stemt over for hans arbejde. Af gode grunde kom der ikke noget ud af rapporten. En afskrift af den bærer følgende påskrift: »Originalen heraf blev i det kongelige statsråd«, (der havde haft rapporten i cirkulation) »Hans kgl. Højhed Kronprinsen beholdt den - og intet blev i den henseende befalet«.

En fuldstændig fortegnelse over Holmens skibsbygningspersonel for 1779 finder vi i Søetatens lønningsreglement for dette år. Det omfattede både årslønnede og daglønnede personer.

Årslønnede

1 skibsbygmester, 3 underskibsbygmestre, 10 mestre, en ved hvert af følgende fag: smede, rebslagere, bådebyggere, billedhuggere, mastema-

gere, sejlmagere, blokkedrejere, bødkere, pølebukkere samt mesteren ved konstruktionsskolen, 9 skibsbygmestersvende, 3 andre mestersvende (grovsmede, klejnsmede samt sejl- og kompsmagere).

Lønningerne var sammensat af forskellige summer, dels en årsløn, dels ydelser for kost og husleje. Skibsbygmesterens årsløn var således 426 rdl., kostpenge 104 rdl. samt for husleje 50 rdl., ialt 580 rdl. De tre underskibsbygmestre havde ialt henholdsvis 300, 350 og 400 rdl. Deres gage varierede nemlig fra 166 til 266 rdl., og de fik kun 30 rdl. i husleje. Kostpenge var ligesom skibsbygmesterens 104 rdl. De øvrige mestre lønnedes fra 240 rdl. til 450 rdl. Den højstlønnede var mesteren for anker- og klejnsmedene med 450 rdl., endda han havde fribolig og derfor naturligvis ikke fik de øvriges godtgørelse for husleje.

Det bør her indskydes, at det skibstekniske korps' chef, fabrikmesteren Henrik Gerner, havde en årsløn på 800 rdl., samt en huslejegodtgørelse på 160 rdl. »sålænge han boede uden for Holmen«, og det gjorde han hele sin embedstid.

Af de årslønnede var endvidere 9 skibsbygmestersvende og 3 andre mestersvende (grovsmed, klejnsmed samt en mestersvend hos sejl- og kompsmagerne). Endvidere fandtes 1 brandmester (posten ubesat). De nævnte lønnedes fra 140 til 240 rdl. De to smedemestersvende samt de to ældste skibsbygmestersvende betragtedes som finere end de øvrige, for så vidt som de ligesom mesteren fik 104 rdl. i kostpenge, mens de øvrige fik det halve, 52 rdl. Sejl- og kompsmagersvenden havde sin årsgage opdelt i to dele, idet han som sejlmager fik 88 rdl. og som kompsmager 100 rdl. Kompsmagerarbejdet vurderedes øjensynlig højere end sejlmagerarbejdet. I klejnsmedesvendens årsgage var inkluderet 50 rdl. for opsyn med bøssemagerværkstedet, ligesom han »af kvæsthuskassen« (altså uden for Holmens budget) fik 50 rdl. for tilsyn med de kirurgiske instrumenter.

Daglønnede

Denne gruppe var selvsagt den største og omfattede følgende kategorier:

Iskibsbyggeriet: 19 kvartermænd, 1 do. for rapertmagerne, 22 formænd, 930 tømmermænd af 1. til 7. klasse,

i smedien: 3 kvartermænd, 60 smede, 1 lærling,

hos rebslagerne: 1 kvartermænd, 50 rebslagere,

sejllæggere: 1 formand, 15 sejllæggere af 1. til 3. klasse,

blokkedrejere: 16 blokkedrejere fra 1. til 4. klasse,

savskærere: 1 kvartermænd, 46 savskærere,

bødkere: 5 bødkere af 1. til 2. klasse, 191 tømmermandsdrønge.

Dagligt liv på flådens gamle værft, Gammelholm, 1787. Til venstre ligger skur til barkasser, i midten er et begkokeri. Farvelagt tegning af Jens Bundsen. Københavns Bymuseum.

Gammelholm in 1787. One of the very rare pictures from the period of an everyday scene at the old naval yard.

Som det vil ses, mangler der oplysninger om det mandskab, som fandtes i billedhugger- og snedkerværkstederne, hvilket må undre, da mestrene på disse steder var medregnet under de årslønnede, men heldigvis er der andetsteds - i fabrikmesterarkivet - oplysning herom.

Den er ganske vist udateret, men er sandsynligvis omtrent fra samme tidspunkt som de øvrige. Den udviser følgende tal³:

ved billedhuggerne: 1 kvartermænd, 18 tømmermænd af 1. til 7. klasse, 3 drenge af 1. og 1 dreng af 3. klasse,

ved snedkerværkstedet: 1 formand, 23 tømmermænd, samtidig oplyser samme kilde, at der

ved konstruktionsskolen var: 2 kvartermænd, 2 tømmermænd og 2 drenge.

Endvidere vil det være naturligt at oplyse, at der ved *konstruktionskommissionen* ud over de faste officerer var 4 såkaldte auscultanter. Auscultanter er et begreb, som under enevælden fandtes ved de forskellige kollegier (bl.a. ved Højesteret), nemlig folk som man gerne ved

deres nærværelse ved det pågældende collegium ønskede videreuddannet, og som deltog i møderne uden stemmeret. De 4 i konstruktionskommissionen, som var folk, man eventuelt senere ville give selvstændige poster inden for skibskonstruktionen, var på lønningsreglementet for 1779 lønnet med 50 rdl. hver.

Alle de faste daglønnede fik kosten, der på budgettet var beregnet til 25 rdl. pr. mand om året samt klæder og kvarter (henholdsvis 3 rdl. og 4 rdl.) hertil et vist beløb i dagløn, således at den samlede årsløn blev følgende for de forskellige kategorier:

kvartermænd	134 rdl. 44 sk.
formænd	112 rdl. 8 sk.
tømmermænd inddelt i 7 klasser:	
1.klasse	102 rdl. 20 sk.
7.klasse	70 rdl. 16 sk.

2.-6. klasse er her ikke medtaget i oversigten.

Det bør bemærkes, at daglønnen var forskellig sommer og vinter, varierende for de 7 tømmermandsklasser fra 20 sk. til 8 sk. daglig om sommeren og fra 14 sk. til 6 sk. daglig om vinteren. Sommeren beregnes til 179 dage, vinteren til 116 dage, således at 70 af årets 365 dage faldt uden for beregningen. Blandt disse var naturligvis de helligdage, da der ikke arbejdedes, men i øvrigt arbejdedes der i travle perioder også om helligdagene, som vi senere skal se, under stor modvilje fra mandskabets side. De øvrige fag havde også forskellig daglønsbetaling vinter og sommer, bortset fra smedene, der fik ens betaling hele året (for de 4 klasser varierende fra 20 til 12 sk. daglig), formentlig fordi de arbejdede indendørs.

Tømmermandsdrengene fik hver i såkaldt gage 8 rdl. årligt og 3 rdl. til klæder, hvortil kom dagløn, der i løbet af et år for 1. til 4. klasse varierede fra 12. rdl., 8 rdl. 8 sk. til 3 rdl. 7 sk.

Ingen af tømmermandsdrengene fik godtgørelse for husleje, og 5. og 6. klasse fik heller ingen dagløn.

Ud over pengelønningerne havde tømmermændene på de private værfter ret til to gange om dagen, når de forlod arbejdet, at medtage den mængde spåner (ros), som de kunne have under armene. Det samme var givet tilfældet også for Holmens folk, men det blev for mestersvendenes vedkommende, øjensynlig som udtryk for deres højere sociale placering, i 1741 afløst af et pengebeløb på 20 rdl. for et orlogsskib og 10 rdl. for en fregat⁴. I Frederiksværn fik man i 1750 tilsvarende afløsningssummer, men her dog kun henholdsvis 10 og 5 rdl.⁵.

Indsamling af ros gjaldt åbenbart ikke for borerne, der ikke foran ses angivet som en særlig gruppe, men som hørte under tømmermands-

Svanegade i Nyboder med de toetages husrækker, der fra 1760'erne dels udgjorde en udvidelse af Nyboder, dels gradvis erstattede de oprindelige, lave længer. Fot. fra o.1900. Orlogsmuseet.

Svanegade in Nyboder. These rows of two storey houses not only extended the area of Nyboder after 1760 but also gradually replaced the original low dwellings which were built in the 1630's for naval personnel.

gruppen. Da det gjaldt om, at så mange borere som muligt kunne følge med »de øvrige skibstømrere«, indstillede Holmens chef i 1781, at der måtte blive ydet dem rospenge ligesom tømmermændene, nemlig 4 sk. daglig til hver overkammerat og 2 sk. daglig til hver underkammerat samt håndpenge ved antagelsen, ligesom tømmerne. Rospengene var altså da kapitaliserede.

Det fremgår af en liste af 22. februar 1799 i fabrikmesterens arkiv, at der var 14 »overkammerater«, som har lærlinge og 2 »underkammerater«, »som kan tage lærlinge«, men ellers er de to begreber ikke nærmere defineret, men de må vel opfattes som en slags oplærere for lærlinge. Vi ved fra Gerners korrespondance, at de samme kategorier også fandtes i Sverige. Forslaget af 1781 tiltrådtes af kollegiet og af kongen⁶.

Der var en ret nær forbindelse mellem skibsbyggeriet på Holmen og de private københavnske værfter, der i disse år var i højkonjunktur. I

april 1779 overlodes en del tømmermænd til de private værfter⁷. I maj 1784 vedtoges det at antage 100 ekstra håndværkere på Holmen. I august samme år omtales, at det tillodes Holmen at arbejde for alle⁸, men håndværksarbejde for Holmen udførtes også uden for Holmen⁹, mens omvendt håndværkerstokken i januar 1782 blev forøget med 142 drenge¹⁰. I øvrigt var det fastsat i den københavnske skibsbyggerforordning af 11. november 1757 paragraf 12, at skibstømmerne skulle yde tjeneste for Søetaten, når den havde behov derfor.

Holmen var ikke glad for at afstå altfor mange af sine medarbejdere. I 1775 havde Overskattedirektionen forlangt 80 tømmermænd af de 5 øverste klasser. Henrik Gerner må vel have del deri, men desuagtet fremsendte han listen over de forlangte underskrevet af ham selv og 13 mestre, altså praktisk talt alle Holmens mestre, blandt hvilke vi finder Platou, S. Halkier og Eskild Tønsberg. Der klages over, at der skulle afleveres dette betydelige antal af Holmens bedste tømmermænd, der for størstedelen er »optrukne« (opdraget) på Holmen fra ungdommen og med megen flid er oplært til at blive gode og kyndige skibstømmermænd. Deres forsvinden ville få følger for flådens vedligeholdelse. På grund af sin nære forbindelse med Overskattedirektionen kan Gerner naturligvis ikke have været fremmed over for dette krav, men han har i hvert fald med sin underskrift måttet følge de mange mestres misfor nøjelse¹¹.

Den, som aspirerede til at blive skibstømmermand på Holmen, skulle af profession være skibs- eller hustømmermand eller i det mindste have håndelag til at bruge øksen, så at han kunne skønnes duelig dertil. Han måtte ikke være under 18 år og ikke over 40. Sin duelighed skulle han bevidne ved en kyndig tømmermesters attest samt møde med lægeattest, som efter undersøgelse viste, at han var ved sine fulde legemskræfter og ikke behæftet med nogen svaghed. Hvis han boede uden for København, skulle han henvende sig til stedets øvrighed, der efter forevisning af disse attester gav ham frirejse til København, hvor Holmens overekvipagemester satte ham på en duelighedsprøve. Hvis han efter prøven viste sig ganske uduelig som tømmermand, dimitteredes han uden rejsepenge hjem.

Han skulle »såvidt muligt« være forsynet med de fornødne tømmermandsredskaber. Efter resultatet af duelighedsprøven ansattes han i en af Holmens tømmermandsklasser, dog ikke højere end 3. klasse. Han kunne selv bestemme sin »tjenestetid« (d.v.s. læretid), der dog ikke måtte være mindre end 5 år, medmindre han kom i 3. klasse, da mindstetiden var 2 år¹².

Arbejdstiden på Holmen var i tiden 1. marts til medio september fra

Gammelholm 1858, i baggrunden Holmens kanal og Nikolaj kirke. Så længe der blev bygget skibe af træ, var arbejdsprocesser og redskaber de samme. Farvelagt tegning af J. Hansen, Orlogsmuseet.

As late as 1858 wooden ships were still being built at the naval yards. Here a photograph shows Gammelholm.

kl. 5½ til 16 med en halv times hviletid kl. 11-11½. Medio september til 28. februar arbejdedes der efter årstiden fra mellem kl. 5¾ til 8½ om morgenen til om eftermiddagen kl. 16, 15½ og 15 inclusive den nævnte hviletid på en halv time. Der var årligt en måneds ferie, begyndende nogle dage før jul, men skibstømmerne havde fri derudover de 13 dage om året, da han fik sin kost udleveret samt fastelavnsmandag og Skt. Hansdag. I frimåned og de øvrige fridage, når han var syg, og de dage derudover, som han »af grundede årsager« fik fri af ekvipagemesteren, fik han sin kost, maltpenge, gage, kvarterpenge og mundering. Derimod ingen dagløn. Hvis hans arbejde var nødvendigt i de nævnte fridage, fik han i stedet for dagløn for hver times arbejde fra 5 sk. ned til 2 sk. efter sin klasse, utvivlsomt et resultat af den strid om helligdagsarbejde, der havde været, og som senere skal omtales¹³.

Kosten uddeltes efter hver kostmåneds udgang (kostmåneden var på 4 uger). Den udleveredes in natura. Der er i bestemmelserne en opregning af, hvor meget der tilkom den enkelte af flæsk (røget eller grønsaltet), oksekød eller islandsk lammekød, smør, byggryn, ærter og rug, omhyggeligt opregnet i de mængder af hver slags, som uddeltes hver kostmåned, og hvor meget det blev til i løbet af året. Hertil kom desuden

50 sk. i maltpenge hver kostmåned. Hertil kom den tidligere omtalte gage, der udbetaltes hver kalendermåned. Hvis tømmermanden ikke boede i Nyboder, var kvarterpengene som nævnt 4 rdl., ligesom gagen udbetalt hver kalendermåned.

Munderingen omfattede hvert andet år 1 kjole, 1 par bukser, 1 par blå strømper og 32 sk. i hattepenge.

Hvis den antagne tømmermand var gift, kunne han ved første lejlighed få bolig i Nyboder, hvis huse var indrettet til 2 eller 4 familier, således at hver familie for sig selv fik 2 værelser. 2 familier havde fælles køkken, loft og lokum, alt mod en afgift for hvert parti af 4 rdl., nemlig det beløb han årlig fik i kvarterpenge samt 54 sk. årligt for rensning af skorsten og tømning af natrenovationen. Såfremt han ikke selv anskaffede sig en kakkellovn, betalte han hvert kvartal 16 sk. i leje af den kakkellovn, han blev anvist. Hvis han blev i kongens tjeneste, indtil han gik på grund af alder eller svaghed, eller han afskediges på grund af pådragen skade i tjenesten, fik han pension bestemt efter hans tjenestetid og gode forhold. Pensionen omfattede den »gehalt« af kost, mundering samt maltpenge, gage og kvarterpenge, som han havde krav på, men naturligvis ingen dagløn og 8 rdl. mindre årlig imod at forrette let arbejde i Holmens spånhave. Deltog han ikke i dette, var hans pengepension 48, 40, 24, 20 eller 16 rdl. årligt, afhængig af den klasse, han tilhørte. Han kunne også regne med at beholde sin bolig i Nyboder til sin død. Havde han sønner, der var 8 år gamle, kunne han vente at få disse ansatte som rugdreng, der siden kunne avancere til drenge i fast tjeneste og derefter senere til karl eller svend. I sin tjeneste hørte tømmermanden under Søetatens jurisdiktion underkastet søkrigsartiklerne og måtte rette sig efter de udgivne befalinger alt i overensstemmelse med den troskabsed, han havde afgivet ved sin antagelse¹⁴.

Maltpenge er ikke særlig defineret, men må være penge til indkøb af malt til brug for fremstilling af øl og brændevin. Det vil forstås, at en rugdreng var det yngste trin på uddannelsesstigen, der som løn fik et par skæpper rug om måneden.

At adskillige fik plads i Nyboder, udviser folketællingen af 1. juli 1787. Beboerne var opdelt i kompagnier. Efter tællingen boede der 243 tømmermænd af 2., 4. og 5. komp., 235 tømmermænd af 1. og 3. komp., 91 tømmermandsdrenge af 2., 4. og 5. komp. og 8 drenge af 1. og 3. komp. Endvidere var der 12 formænd, 4 kvartermestre og 7 kvartermænd. Hertil kom ankersmedemester Jens Poulsen (49 år), billedhugger Morten Mickelsen (53 år), pensioneret billedhugger Jacob Fabricius (76 år) og mester ved konstruktionsskolen Bjørn Magnus, 5 mester-svende, interims-mester ved masterne Jochum Jockumsen, 2 drejer-

svende, 2 sejlæggersvende, 1 prammand på 83 år, 2 andre prammænd, 1 sjoer, 1 opløber, 2 arbejdskarle, 1 dokmagersvend, ialt 620 mand, der vel for de allerflestes vedkommende optog de små lejligheder. Bedst boende var naturligvis Holmens chef, kontreadmiral Fr. Kaas, der husede en hustru, 9 børn og 2 plejebørn samt 12 tjenestetyende, hvoraf 8 var kvinder. Mere beskeden var ekvipagemester kapt. Andr. Henr. Stibolt med hustru, 6 børn, 3 logerende og 3 tjenestepiger, så de ikke særlig omfattende bygninger har været godt belagt, selvom hele Holmens mandskab ikke kunne være der.

Den videre uddannelse af Holmens teknikere fandt som bekendt sted på konstruktionsskolen. Dens forhold falder uden for denne fremstilling. Undertiden kunne det se ud til, at det ikke opfattedes som særlig attraktivt at frekventere skolen. I februar 1799 ønskede flere lærlinge ved skolen afsked, da de ikke troede sig stærke nok til det praktiske arbejde »på marken« d.v.s. det korporlige skibstømmerarbejde i fri luft. Det medførte, at Admiralitetet udtalte, at det ikke var meningen, at lærlingene skulle anstrenge sig således, at de blev »fuldkomne, praktiske tømmermænd«. Det var blot meningen, at de skulle blive så fortrolige med det praktiske arbejde, at de kunne blive i stand til som tømmermændenes foresatte, at bedømme disses arbejde og rette deres fejl, så de kunne blive duelige skibsbyggere. Lærlingene på skolen kunne også studere træarter, så at de kunne overvære besigtigelser på Holmen, bedømme træarter i skoven og andetsteds, og det kunne de opnå uden at anvende store legemskræfter. Admiralitetet tvivlede ikke på, at lærlingene måske kunne få lyst til at gå ind i et arbejde, der kunne føre til større fuldkommenhed i den metier, de var bestemt til¹⁵. Mon Henrik Gerner egentlig ville være gået ind for den målsætning?

Det var fabrikmesterens opgave at holde øje med folkenes egnethed. Han måtte iagttage, om de ældre folk stadig var egnet til arbejdet og måtte naturligvis også af og til tilse de yngre kræfter.

Vi har en indberetning af 22. juni 1775 med en tilhørende liste, affattet sammen med de forskellige mestre og underskrevet af dem. Lad den repræsentere den årlige liste, det utvivlsomt drejede sig om.

Mange af de, som kunne forventes pensionerede, var folk i 50'erne og 60'erne. I almindelighed betegnes de naturligvis som flittige og duelige, som fortjente pension. Andre var raske og ikke egnede til pension. Clemmen Pedersen, 64 år og 44 år i tjenesten, var en god åreskærer og kunne ikke undværes. Anders Berthelsen, 64 år og 29½ år i tjenesten, kunne ikke undværes i rapertmagerværkstedet. To 64-årige, Erik Paulsen (37 år i tjenesten) og Svend Bendixen (44 år i tjenesten), var gode nagleskærere og også uundværlige. En 60-årig karakteriseres der-

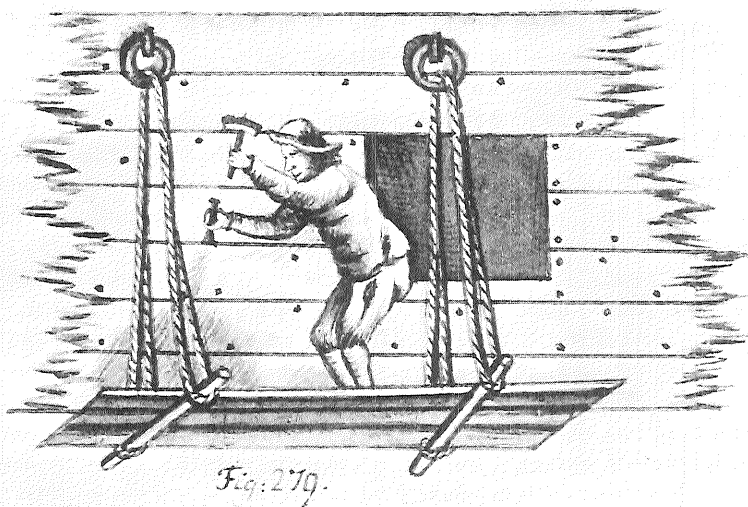
imod som »ældre og svagelig«, og den 37-årige Ole Norstrøm havde efter 11 års tjeneste brækket sit ben ved »Bornholm«. Den 24-årige Hans Chr. Nielsen havde efter kun 3 år i tjenesten hugget sig i benet og var blevet lam¹⁶.

Holmens tømmermænd havde altid været modvillige over for det helligdagsarbejde, som afkrævedes dem. I 1771 kom spørgsmålet til at brænde på. 29. maj indgik Admiralitetet med forestilling om udførelse af helligdagsarbejde på de nødvendige steder, når der var presserende forretninger. 5. juni udtalte kongen, at dette »forstod sig af sig selv«, men det fandt tømmermændene aldeles ikke, og de ansøgte kongen om fritagelse for søn- og helligdagsarbejde. Det fik de ikke noget ud af. Der var muligvis inden for marinen en vis forståelse for andragendet. Holmens chef blev suspenderet, og schoubynacht Hansen fik ordre til at indsende nærmere facts i sagen, og det lod ikke til at formilde majestæten, for den 20. juni fik Hansen ordre til over for de »wiederspenstigen zimmerleute« at udtale majestæstens misfornøjelse over deres ulydighed. Kongen ville dog ikke straffe dem, men opfattede sagen som en misforståelse derved, at kongens vilje ikke var givet rigtigt udtryk. Folkene kunne være overtydet om, at han ikke ville overbebyrde dem med arbejde, men det drejede sig om en ekspedition til Algier. Kongen pålagde derfor tømmermændene ikke at trække sagen ud. Han ville lette dem arbejdet og belønne deres iver. Der er næppe tvivl om, at Struensee havde fat i sagen. Ordren herom er udskrevet på tysk og paraferet af Struensee, der nok stod bag ved¹⁷.

Sagen var dog ikke derved sluttet. 22. august bad tømmermændene om pardon, men udbad sig påny fritagelse for søndagsarbejde, men nu fik piben en anden lyd. Ansøgningen fik en ny påskrift fra majestæten: »Es thut mir leid, dass die Collegien nicht den wahren Point in dieser Affaire finden. Es kommt mich derauf an, ob die Bombardieres ohne Sonntag Arbeit fertig werden können, oder ob die Zimmerleute durch diese Arbeit abgemattet und ihrer Divertissement beraubt werden«¹⁸.

At der allerede havde været en del helligdagsarbejde viser en bekendtgørelse af 1771, der ydede betaling for fritidsarbejde. Mester Halkier og skipperen ved bradbanken indstilledes til 50 rdl., mester-svenden til 20 rdl. og bådsmanden 10 rdl. i dusør for deres »idelige arbejde om helligdagene og i deres fritimer ved orlogsskibenes og fregat-ternes kølhaling og forhudning«.¹⁹

I forbindelse hermed omtaler Charlotte Dorothea Biehl en fest mikkelsaften den 28. september 1771. Det nævnte divertissement, der skulle give håb om forsoning med de fortørnede skibstømrere, som sagdes at have været medgørlige, idet der blev afholdt et gilde i Søndermarken,

En skibstømmermand i færd med at kalfatre et skib. Stående på en udenbords stilling driver han med klamajjern og -hammer værk i nådderne for at tætte skrogets klædning. Tegning fra 1780'erne i søofficeren G. A. Kofoeds Søordbog.

A shipwright caulking a ship. Sketch from the 1870's from the maritime dictionary discussed elsewhere in the year book.

hvor tømmerne og deres familier skulle forlystes på den måde, der nu og da anvendtes over for jævne folk, der skal forlystes, nemlig ved servering af en spidstegt okse fyldt med fjerkræ og andet godt, samtidig med at der udkænkedes øl og brændevin. Den alvidende jomfru Biehl fortæller om dette i et af sine breve til vennen Johan Bülow, kronprinsens ven og rådgiver i mange år, i de selvbiografiske oplysninger, som hun på hans opfordring sendte ham. Efter hendes opfattelse hørte til forlystelsen, at kongen og hoffet, hvad der hørte til slige fester, skulle vise sig for selskabet og modtage folkets hyldest. Jomfru Biehl var overbevist om, at der hertil var knyttet en større plan rettet mod dronningen og Struensee, mod hvem der var planlagt et anslag. En af de sammensvorne i dramaet skulle træde frem og i folkets navn kræve hævn for kongen mod Struensee m.fl. Prins Frederik skulle være til stede og understøtte regeringen, og dersom kongen ikke føjede dem, skulle der bruges magt, dronningen sendes til Kronborg, og Struensee og Brandt m.fl. føres til Kastellet. Jomfru Biehl havde erfaret planen fra et brev, som var tabt på trappen

på slottet, og som hun hævder at have læst. Men planen skulle være kommet Struensee og hoffet for øre, og hoffet kom derfor ikke til stede ved festen »på grund af upasselighed«²⁰.

Om hvorvidt den omtalte plan var en realitet, lader sig næppe afgøre. Det kan muligt dreje sig om en senere efterrationalisering.

Sket eller ikke sket. Tømmermændene var i hvert fald endnu ikke blevet medgørlige, for de henvendte sig påny om søndagsfrihed til kongen, der den 9. juni 1772 udtalte, at han med allerstørste mishag havde erfaret og set, »hvorledes en del af vore søfolk adskillige gange og for få dage siden (ved) nogle af vor faste stok er sammenløben i hobetal for hos os at anbringe deres klager. Kongen havde mindst af alt ventet, at de forgå sig så vidt mod den allerunderdanighed og ærbødighed, som de er Os og vore krigsartikler skyldige. Fremmede og ukyndige må anse dem som oprørere, som vil forstyrre den offentlige ro«. Kongen ville imidlertid ikke formene dem at foredrage deres anliggender og klager over de fornærmelser, som de formener sig tilføjede, men det skulle ske med den allerunderdanigste ærbødighed og ved to repræsentanter i alles navn med al sømmelighed og ærbødighed. Klagen skulle først rettes til deres kompagnichef, som rekommanderer den til Holmens chef eller divisionschefen, som befordre klagen videre til Admiralitetet, hvorfra den skal Os forestilles. Skulle Holmens chef eller divisionschefen nægte at anbefale ansøgningen, skulle det ikke være folkene forment at fremføre deres anliggender enten for Admiralitetet eller Kongen selv igen ved to repræsentanter på alles vegne. Hvis de kom allesammen eller blot flere end to, skulle de straffes og kattes med 150 slag og arbejde i jern i deres livstid, men hvis nogen chef mod forventning nægtede at påtegne og befordre klager ubeføjet, skulle han kattes 27 til 150 slag og efter omstændighederne arbejde i jern²¹.

Dette var i sandhed ikke noget med festligheder med spidstegt okse, men en anvisning på at gå kommandovejen i håbet om, at gassen nok skulle gå af ballonen. Der var heller ikke noget om, at den enevældige monark ikke var fjernere fra befolkningen, end at »ham far kongen« kunne man nok få i tale, som de norske bønder siges at have trøstet sig med, når de lagde sig ud med embedsmændene.

Resultatet blev naturligvis, at skibstømmerne fortsat i fornødent omfang arbejdede om helligdagen, hvilket fremgår af den store bekendtgørelse af 9. maj 1799, om folkenes almindelige arbejdsvilkår, som allerede er omtalt. Trusler om straffe blev utvivlsomt realiserede i et vist omfang. Som et enkelt eksempel skal blot anføres, at folketællingslisten af 1. juli 1787 under slavetallet på Københavns Stokhus, der dengang var almindelig militær straffeanstalt både for hær og flåde,

Nyholms vagt. Håndværkerne kom over broen ved bomløbet for at stille til mønstring ved beddingerne ved Nyholms vagt. I tilfælde af dårligt vejr blev et dispensationssignal hejst ved vagten. Gl. postkort.

The guard-house at Nyholm. Workers crossed the bridge to the guard-house where they reported for duty at the slips. When the weather was bad a dispensation signal was flown at the guard-house.

omfatter skibsbygger Andreas Gad, 28 år og gift. Han omtales dog under rubrikken »ærlige slaver«, der havde mindre på samvittigheden end de uærlige. Han sad vel for en eller anden arbejdsforseelse.

Ro i Schipka-passet var der dog ikke altid. Vi ved, at skibstømmer-svendene i Altona var urolige sjæle. De overholdt bestemmelserne om at lade deres klage fremføre gennem to repræsentanter, selvom de sprang vejen ad myndighederne over. Det er behandlet andetsteds. Med mellemrum hører man også om vanskeligheder med de københavnske skibstømmermænd. Det fremgår bl.a. af oplysninger, som findes i Johan Bülow's arkiv²².

Det meddeles her, at da kronprinsen i februar 1794 var til møde i Landhusholdningsselskabet, måtte han forlade mødet, fordi han fik meddelelse om, at Holmens tømmermænd havde gjort oprør på Holmen for at få en af deres kammerater løs fra arresten. Kronprinsen gik, ledsaget af hertugen af Würtemberg²³ og sine adjudanter selv ud på Holmen og talte til folkene, som blev rolige, så længe han var der. Da han var gået, begyndte de imidlertid igen, men gik dog ikke til slottet. Würtemberg var altid tilbøjelig til at bruge magt og rådede også her til at anvende militærmagt, hvorefter garden rykkede mod tømmermændene. Først prøvede man dog med det gode at søge at overtale dem, og det

hjalp også. Garden på slottet blev fordoblet og patruillerede. Tømmermændene var meget fornøjede med kronprinsen ved den lejlighed, derimod ikke med Würtemberg og heller ikke med Holmens chef, som var meget forhadet og gik under navnet Ulven²⁴.

Det vil være naturligt at anføre, at Frederik VI på en særlig måde stod i en slags kontakt med Holmens folk, idet han kort efter sin tronbestigelse trådte i intimt forhold til Bente Rafsted, der var datter af en borer på Holmen. Hun blev hans officielle elskerinde indtil hans død under navnet fru Dannemand.

Ved andre lejligheder viste Holmens folk sig fra den pæne side. Da skuespiller H.C. Knudsen, der især blev kendt for sine recitationer til fordel for flådens opbygning efter nederlaget i 1807, den 12. marts 1816 blev begravet, skete det under deltagelse af et utal af vogne. Kongen lod uddele vin og kager, og det anføres, at Holmens tømmermænd havde fremstillet og skænket hans kiste, og da admiral Winterfeldt døde i 1821, blev han efter sit eget ønske kørt til Holmens kirke i tildækket rustvogn, trukket af Holmens tømmermænd, og det anføres ligeledes til disses ros, at under jødeforfølgelserne i 1819 »var matroserne og Holmens folk uden for disse fæle oprin«²⁵.

Vi slutter med en forordning af 1798, der havde til formål at fremme skibsbyggeriet og skabe bedre forhold for Holmens tømmermænd. I dette år fremkom et længere forslag til forbedring fra Admiralitetet.

Det forholdt sig således, at der på stabel stod en række skibe, ens udførte og efter samme tegning. Til det første skib kendte man den totale arbejds løn til de implicerede arbejdere: tømmermænd, borere, savskærere m.fl. tillige med de underofficerer som førte tilsyn, penge der omfattede såvel gagen som daglønnen og kosten. Det eventuelle »overskud«, der måtte fremkomme ved bygningen af de øvrige ens skibe, d.v.s. det beløb disse skibe kostede mindre end de tilsvarende udgifter til det første skib, foresloges givet til tømmermændene, derimod ikke til de øvrige. Underofficererne skulle ikke have del i disse penge, for at de ikke af egennytte skulle være for geskæftige. Lærlingene og drengene heller ikke, for de måtte først have den fornødne kunnen og dygtighed i faget, før de fik lejlighed til at arbejde hurtigt. Heller ikke borerne skulle nyde godt af pengene, da de ikke burde have det, man i datiden kaldte »forsagt arbejde« d.v.s. akkord. En sådan kunne man ikke tilråde borerne, fordi en ordentlig sammenbinding betød så meget for skibets fasthed. Savskærerne skulle heller ikke være med, for at tømmermændene ikke skulle opflamme dem til at save for hurtigt. Megen træ kunne spares ved den rette savning. Derimod kunne underofficererne have godt af at modtage en præmie efter afslutningen af et skibs

bygning. Fabrikmesteren burde derfor inddele dem i to klasser: præmieklassen og 2. klassen.

Det her foreslåede system gjaldt nyt arbejde, men reparationer og kalfatringer kunne også forbedres. Ingen af disse egnede sig til forsagt arbejde. Her foreslog Admiralitetet tilsynet med arbejdet overdraget 3 officerer. De var sømænd, og sømænd vidste, hvor vigtigt ordentlige reparationer og kalfatringer var. En af de officerer, som havde fulgt arbejdet, skulle udkommanderes på skibets kommende togt for dels at være vejleder ved opståede skader under togtet og dels for ved hjælp af de journaler, han havde ført, at kunne vejlede værftet.

Forslaget kom tømmermændene til gode, men der foresloges også en ændring af mønstringen. Nu viste ulempen sig ved, at et forslag fra Danneskjold og Suhm i 1720'erne om en værftsby på Nyholm ikke var blevet til noget. Håndværkerne boede for langt borte. De fleste af dem skulle møde fra Nyboder eller andre fjerne bosteder, og skulle over broen ved bomløbet til mønstringsstedet ved beddingerne ved Nyholms vagt.

Mønstringen foretoges af ekvipagemesteren med hjælp af en underofficer. Den var hidtil foregået på den måde, at man straks, når arbejdsklokken lød om morgenen, begyndte med at råbe de ældste op. Hvis de ikke var tilstede ved klokkeringningen, blev de sendt hjem og mistede deres dagløn, og det var især ikke morsomt om vinteren, når de på grund af dårligt vejr havde fået våde klæder under den lange vej. Mønstringen varede som regel 3-4 kvarter. Senere opråbtes de yngre og yngste samt drengene, og de fik en halv time til tre kvarter længere tid end de gamle, og det var urimeligt. Admiralitetskollegiet foreslog derfor, at når overekvipagemesteren ved klokkeringningen fandt, at dårligt vejr forbød udearbejde »på marken«, som det kaldtes, skulle han straks efter ringningen samles med underofficererne ved Nyholms vagt og hejse dispensationssignalet, som kunne korrespondere med et tilsvarende signal midt i byen og derved fritage de udearbejdende på Holmen eller dokken fra at svare morgenmønstringen som hidtil. Dem, som ikke havde udearbejde, gjaldt dette naturligvis ikke. Endvidere skulle man foretage mønstringen i modsat rækkefølge end hidtil, således at man begyndte med de yngste drenge og sluttede med de ældste mænd. Underofficererne skulle dog møde først, da de jo skulle modtage folkene under mønstringen som overekvipagemesterens hjælpere.

Alle de her nævnte forslag blev godtaget af majestæten²⁶. Man kan undre sig over, at det skulle vare så mange år efter forliset af Danneskjolds og Suhms planer om en værftsby på Nyholm, inden denne fornuftige ændring af mønstringen blev gennemført. Den ville af mangel på

denne værftsby allerede dengang have været såre nyttig, men traditionen var i sandhed vanskelig at overvinde.

NOTER

- ¹ Rapport af 13.Dec. 1787 fra Adm. og Com. Coll. til Kongen. Kgl. Bibl. Ny kongelig Samling 764 b, fol.
- ² RA Søet, res. 1779, no. 61.
- ³ RA Fabrikmesterarkivet. Pk. 6.
- ⁴ RA Søet. res. 29.Sept. 1741 no. 175.
- ⁵ RA Søet. res. 19.Marts 1750, no 49.
- ⁶ RA Fabrikmesterarkivet pk. 18 og Søet.res. 1781 no. 147 og 462. Kgl.res. 9.Nov. 1781.
- ⁷ RA Søet, res. 28. April 1779.
- ⁸ RA Søet. res. 20. August 1784, no. 62.
- ⁹ RA Søet. res. 1780 no. 216 og 733. Regler herfor samme sted 1783, no. 52.
- ¹⁰ RA Søet, res. 1782, no. 3.
- ¹¹ RA Fabrikmesterarkivet pk. 18.
- ¹² Adm. Coll. Bekendtg. af 9. Maj 1799.
- ¹³ Kilde som 12.
- ¹⁴ Adm. Coll. Bekendtg. af 9. Maj 1799 om tømmermændenes ansættelsesforhold.
- ¹⁵ RA Holmens Kommandantkontor 4. Febr. 1799 til Hohlenberg.
- ¹⁶ Fabrikmesterarkivet pk. 18.
- ¹⁷ RA Søet. res. 1771, no. 226 og 232.
- ¹⁸ RA Søet. res. 1771, no. 115 og 116.
- ¹⁹ RA Søet. res. 1771, no. 200, 28. August.
- ²⁰ S. Cedergreen Bech: Breve til Charlotte, Kbh. Pol. 1975, 251 ff.
- ²¹ RA Søet. res. 1772, no 100.
- ²² Offentliggjort i Memoirer og Breve III. Fra Hoffet og Byen. Stemninger og Tilstande 1798-1822. Breve til Johan Bülow til Sanderumgaard, Kbh. 1966.
- ²³ Hertug Frederik-Wilhelm Philip af Würtemberg (1761-1822) var på dette tidspunkt generalløjtnant og kommandør over livgarden til fods og guvernør i København.
- ²⁴ Kommandørkaptajn Ole Andreas Kierulf (1743-1822). Holmens chef 1792. Kontreadmiral 1809. I øvrigt samme kilde som 22, s. 24.
- ²⁵ Som 22, s. 262.
- ²⁶ Kgl. res. 26. Januar 1798.

THE PERMANENT WORK FORCE AT HOLMEN

Summary

Taking as his starting point a scale of wages in 1779 the writer goes into detail about the various groups of shipyard workers: carpenters, borers, smiths, joiners, etc. He gives an

account of their wages, the living conditions in Nyboder, and the lengthy dispute about working on the Sabbath which greatly angered the King but which the workers had to accept. The dispute was particularly intensified in 1771 when it involved a plan to imprison Struensee. On several later occasions, also, there was risk of mutiny among the shipyard workers. The article ends with an Admiralty regulation of 9th May 1799 which improved the pay of skilled ships' carpenters, introduced new terms of employment which meant better conditions for older men, introduced signals to stop outside work in bad weather and assured the men their wages under these circumstances which they would otherwise have lost by not being present at roll-call.